

HRVATSKI DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK 15 (2009)

UDK 811.163.42'282:314.7

Stručni članak

Rukopis primljen 16. XI. 2008.

Prihvaćen za tisak 15. XII. 2008.

ALEMKO GLUHAK

Zavod za lingvistička istraživanja

Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

gluhak@hazu.hr

SEOBE I JEZIČNA STARINA NEKOLIKO BILJEŽAKA

U hrvatskom jeziku ima tragova koji ukazuju na nekadanje doseljenje različitih zajednica. Ti su tragovi odrazi etnonimâ, neka imena i riječi, i drugo.

Govorimo li o seobama, migracijama, moramo uvijek misliti i na to kakve su te seobe bile: je li se išlo u seobu u nov kraj zato što se znalo da je taj kraj dobar za život (bolji od dotadanjega) i da se tamo može naseliti, ili se odlazilo zato što se u starom kraju više nije moglo živjeti – da li zbog privremenih nevolja prirodnih (mikroklimatskih i drugih, recimo) ili zbog nevolja ljudskih (da rečem: vojnih).

Kakve su seobe u prvom tisućljeću nove ere? I jedne i druge. Da je bilo nevolja ljudskih, vojnih, bilo je: i stare nam kronike govore, šaptom ili glasnije, upravo i o tome. Gotski nam povjesničar Jordan prenosi sjećanje na to da je u drugoj polovici IV. stoljeća gotski vladar imena zapisana latinski kao *Vinitharius* pokorio digavše se Ante i da je razapeo »njihova kralja Boza s njegovim sinovima i sedamdeset glavara radi zastrašivanja, da bi leševi raspetih udvostručili strah pokorenih«. U tom pripovijedanju nisu nam sačuvana ni imena – ono slavensko *Boz* tek je odraz riječi **vodjъ*, vođa, dakle naslova ili tek opisa, a gotskomu je vladaru ono *Vinitharius*, got. **Vinip-arja-*, po svemu sudeći tek počasno ime, u prijevodu to bi bilo Venetoor, dakle onaj koji je *razorio* Venete, Slavene.¹

Te seobe onih vremena potrajale su dva stoljeća – pred hunskim pritiskom, i pritisnut Hunom, pošao je i Got i mnogi drugi žitelj istočne Evrope na zapad.

Iz takvih antskih krajeva – a Anti su početkom V. stoljeća na zapad živjeli

¹ Trubačev 1991: 229.

sve do Odre – iz susjedstva staroruskih plemena Dudljeba i Volinjana – pošli su i oni imena Hrvati na zapad.

U nabranju plemenâ u ruskim zemljama u Nestorovu ljetopisu spominje se etnonim *Horvate Bělii*, *Hrovate Bělii*, *Horvate*, *Horvaty*, *Hravaty* itd., u raznim zapisima.

Moguće je da su upravo jedan dio Anta koji su se početkom III. stoljeća pojavili u današnjoj južnoj Poljskoj, zbog pritiska Gota koji su zagospodarili velikim područjima sjevernoga Pricrnomorja – oni budući Bijeli Hrvati, koji se u Nestorovoj kronici spominju ovako:

Poslije mnogo pak vremena naselili su se Slaveni po Dunavu, gdje je danas Ugarska i Bugarska. I od tih Slavena razidoše se po zemlji i prozvaše se imenima svojima, gdje sjedaju na kojem mjestu; koji dodoše i sjedoše na rijeci Moravi, prozvahu se Morava, a drugi se nazvahu Česi; a još su ovi pak Slaveni: Hrvati Bijeli, i Srbliji, i Karantanci.²

Vjerojatno najvažnije podatke o tim Bijelim Hrvatima (i uopće o ranosrednjovjekovnoj povijesti mnogih Slavena i drugih naroda) daje Konstantin Porfirogenet (ž. 905–959, vl. 912–959).

On piše o tome gdje su smješteni oni *Bijeli Hrvati*, *Belokhrōbatoi*.

Piše on tako i o vojnoj nevolji:

Velika Hrvatska, koju i Bijelom zovu, nije krštena ni do danas, kao ni susjedni joj Srbi. Isto tako podiže manje konjaništva i pješadije, nego li krštena Hrvatska, jerbo ih neprekidno pljačkaju Frangi, Turci (= Mađari) i Pečenezi.³

(za tim piše da je do mora, i to po opisu sudeći – Baltičkoga, 30 dana hoda).

I onda se pripovijeda o onih sedmero – petorica braće i dvije sestre – koji su zapravo slika sedam zajednica (plemena, rodova), ti su ljudi dakle otišli zbog vojne nevolje. Oni su vojnom svojom porazili Avare na Balkanskom poluotoku i doselili se u buduću svoju, hrvatsku domovinu – na poziv bizantskoga cara Heraklija (vl. 627–646) [možda i njegova prethodnika]. To je bio posljednji val seoba poslije avarskoga poraza pod Carigradom 626. godine.

Jedno od tih plemena dakle zvalo se Hrvati, ono se naselilo između južnoga dijela Velebita i Zrmanje do Cetine i Duvanjskoga polja. To je područje koje se dugo zvalo Hrvate/Hrvati ili Hrvatska: prvi, množinski tip naziva jednostavan, i danas živi u nekim inim slavenskim jezicima (sln. *na Hrvateh*, č. *na Čechach*), a u nas ga više nema (usp. u članku *Hrvat* u RHA pod b): »plur. *Hrvati* znači *Hrvatska zemlja*«⁴); drugi, pridjevski tip svugdje posve običan. – Odande se

² *Die Nestor-Chronik* 1969: 5. – V. Gluhak 1990: 116, s lit.

³ Tomašić 1918: 83.

⁴ U Akademijinu rječniku (RHA III, 713) ima više primjera, usp. *ban Dalmacije i Hrvat* iz 1428., *mnogim crikvam po Hrvatih i Dalmaciji* iz 1470., *kraľuje u Dalmaciji i na Hrvatih* iz Kro-

od tih ondanih *Hrvata*, sa širenjem hrvatske države, širilo hrvatsko ime i na one koji sebe prije nisu nazivali imenom Hrvati.

Za Slavene razdoblja seoba i blizih vremena – zna se za više desetaka imena zajednica, primjerice: *Beržane, Bužane, Bobrjane, Hrvati, Dudlēbi, Česi, Čerzpěnjane, Dědošitji, Dědošane, Dregovitji, Dervjane, Dokšane, Ezeriti, Ezerci, Krivitji, Lęši, Ljutitji, Lupigolva, Lužitji, Ljutoměřitji, Milčane, Moravjane, Obodriti, Polabi, Poljane, Pomorjane, Rečane, Srbi, Sjever, Slovjene, Silezane, Sprevjane, Strumjane, Tiverci, Terbovjane, Qglitji, Vojnitji, Vętitji, Vislēne, Vorni, Vukrjane, Vělynjane* itd.⁵

Niz imena bio je zapravo opisan, u zemljopisnom smislu: riječ opisuje da su to oni koji žive na nekoj rijeci, ili preko neke planine i sl.: *Moravjane, Obodriti, Polabi... Beržane, Čerzpěnjane...* itd.

Zajedničko ime onih koji su govorili jezikom toga kontinuuma bilo je *Slověne* – ili bolje reći, to je bilo svoje ime koje je eto i zajedničko. Možda ono i nije bilo opće, ako se sjetimo uporabe imena antskoga i venetskoga.

Da se to ime *Slověne* upotrebljavalo, vidimo na onomu što bismo uvjetno mogli i nazvati rubom hrvatskoga prostora, iako je rub, periferija, u našim dijalekatnim uvjetima nešto što se stalno mijenja, nešto što se stalno seli. – Sjetimo se dakle imena *Slovenje, Slovinje*, za sjevernu Hrvatsku, koje se prije nekoliko stoljeća posve izgubilo na sjeverozapadu, a posredno je sačuvana uspomena na nj u imenu Slavonije. Ili, na jugu Dalmacije, imali smo ime *Slovinci*, dakle slovinsko ime, ime Slavenâ.⁶

Ime *Hrvat* širilo se sa širenjem države, kao što su na taj način širila i imena jedne zajednice na druge i u inih naroda – Engleza, Francuza, Poljaka...⁷

Ima li tragova drugih imena? Je li ime *Lupoglava, *Lupogolvi*, posredno zvukom sačuvano u imenima mjestâ *Lupoglava* i *Lepoglave*?

Je li ime *Duljeba* sačuvano u nazivu *duliba*? U RHA imamo da je *Dùliba* »ime mjestima«, i to je »velika dolina u divoseoskom Velebitu« i »gora u Bosni«, u množini imamo *Dùlibe* »selo u hrvatskoj krajini blizu Kuterova«; također, imamo prezime *Duliba* (XVIII. st.) i nadimak *Dulibić* (»u hrvatskoj krajini«).⁸

nike P. Rittersa Vitezovića itd. – Usp. i jedan primjer (*na Hrvateh*) iz *Postille* A. Vramca u KR II.4. – Danas jedino što je po značenju blisko zapravo je drugačije, u *Hrvatâ*, npr. u *Slovenaca* = u *Sloveniji*.

⁵ V. npr. članke Trubačev 1974 i 1988.

⁶ V. članke *Slaven* u Akademijinu rječniku te u Skokovu *Etimologijskom rječniku* (III, 281–283), u priručnom *Hrvatskom etimološkom rječniku* (Gluhak 1993: 558–561), i npr. članke Gluhak 2003 i Zett 1998.

⁷ Od naše literature v. npr. u knjizi Gluhak 1990.

⁸ RHA II, 883.

Zamislivo je ovo: u tim područjima možda su se naselili onodobni Duljebi, područje je nazvano njihovim imenom, s vremenom se to ime više na stanovništvo nije primjenjivalo, ostalo je samo za taj kraj, i prezime je trag nečega od toga... Imamo prezimena *Duliba* i *Dulibić*.

Teško je (da li za sad, da li uopće?) ta veoma stara vremena, vremena koja opisuju Jordan, Konstantin Porfirogenet, Toma Arhidakon, Pop Dukljanin i drugi – povezati s današnjim dijalektima.

Šarenilo na dijalekatnoj karti hrvatskoga jezika odraz je nekadanjih događanja – potiskivanjâ, seobâ.

Periferije su se premještale, miješale, i neke periferijama mogu biti smatrane samo ako ih mi prepoznamo kao takve.

Tragovi nekadanjih dijalekatnih razlikovanja unutar slavenskoga kontinuma onoga za koji pojednostavnjeno velimo »iza Karpata« – vidljivi su u nekim akcenatskim razlikovanjima u našim govorima.⁹

Trag nekadanjega drugačijega *dijalekta* jest ime *Črstvec*, starije ime za današnji *Čvrstec*.¹⁰

Seobe su bile onih zajednica ili dijelova zajednica koje naizgled nisu ni ime neko posebno imali (često je u starini tek pomoćno, osobno, gotovo neime, npr. opis po rijeci na kojoj se sjedi i slično). Trag takva naizgledna neimenovanja vidimo u onom na što nas često podsjeća i Petar Šimunović (tako i na ovom skupu): to je i onaj primjer s Hrvatima Moližanima, koji reku da su došli *s one bande mora*: nije zapamćeno ni kako su sebe zvali u starome kraju, ni kako se zvao taj kraj odakle su došli.

Tragovi negdanjih seoba jesu i u odnošenju i donošenju imena osobnih i mjesnih. Trag prošlosti jest i čuvanje svetih pretkršćanskih riječi i imena na mjestima novoga naseljenja (**terbišće*, **Perunъ*, **Mokošъ*, **terboxunъ*¹¹ u imenu *Tribunj* i dr.).¹²

Koliko ćemo s budućnosti starih tragova uopće moći prepoznavati?

⁹ Dybo – Zamjatina – Nikolaev 1990: 155–159.

¹⁰ V. Gluhak 1996.

¹¹ U tomu **terboxunъ* jest vjerojatno **terba* 'trijeba, žrtva' i **xunъ* od glagola **xovati* 'čuvati, skrivati', koji je sačuvan u hrv. *hovati* 'stavljati; čuvati' (u Vrančića i Megisera; nema RHA), v. i *ĖSSŷa* 8, 86–88. – Usp. još *Trbounje* i vjerojatno i *Trebinje*, mjesto u jugoistočnoj Hercegovini. – Dakle **terboxunъ* bilo bi 'žrtvočuvalište', 'čuvalište žrtve', dakle jedna vrsta svetoga mjesta, po kojemu bi onda bila nazvana ta naselja. – Ako pak se u složenici **terboxunъ* ne bi željelo vidjeti takvu svetu pozadinu, dalo bi se pomišljati na značenja tipa 'skrivena čistina' i slična.

¹² Usp. više članaka Radoslava Katičića (u *Filologiji* i drugdje, npr. 2004) i Vitomira Belaja (npr. 2004), i knjige Belaj 1998, 2007 i Katičić 2008. – Za **trebišće* (*Trebišća* kod Mošćenica i *Treffling* u Donjoj Austriji) usp. Holzer 2004 (daje razloge »koji govore u prilog (...) profanoj etimologiji«, tj. za početno značenje 'krčevina').

Literatura

- BELAJ, VITOMIR 1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- BELAJ, VITOMIR 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*. 2., izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- BELAJ, VITOMIR 2006. Mit u prostoru. *Mošćenički zbornik* 3, Mošćenice, 5–39.
- DYBO, VLADIMIR A. – GALINA ZAMJATINA – SERGEJ NIKOLAEV 1990. *Osnovy slavjanskoj akcentologiji*. Moskva: Nauka.
- ЁССҖА 8. = *Ѐтимологијескиј словар' славлјанских јазыков: Праславлјанскиј лексијескиј фонд*. Vypusk 8 (**xa*–**jъvъlga*). Pod redakcij O.N. Trubačeva. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- GLUHAK, ALEMKO 1990. *Porijeklo imena Hrvat*. Zagreb: [vlastita naklada].
- GLUHAK, ALEMKO 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec izdavač.
- GLUHAK, ALEMKO 1996. *Čvrstec, Črstvec. Folia onomastica Croatica* 5, Zagreb, 81–84.
- GLUHAK, ALEMKO 2003. Ime Slavonije. *Migracijske i etničke teme* 19/1, Zagreb, 111–117.
- HOLZER, GEORG 2006. Trebišća kod Mošćenica na istarskom poluotoku i Treffling kod Gaminga u Donjoj Austriji. *Mošćenički zbornik* 3, Mošćenice, 63–82.
- KATIĆIĆ, RADOSLAV 2006. Perunovo svetište nad Mošćenicama u svjetlu toponimije i topografije. *Mošćenički zbornik* 3, Mošćenice, 41–52.
- KATIĆIĆ, RADOSLAV 2008. *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Mošćenička Draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička draga.
- MOŠĆENIČKI ZBORNIK, god. 3, br. 3, 2006. Mošćenice, 2. veljače 2004. [I. = 2006.], 176.
- NESTOR 1969. *Die Nestor-Chronik*. Eingeleitet und kommentiert von Dmitrij Tschizhevskij. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. (Slavistische Studienbücher, VI)
- TOMAŠIĆ, NIKOLA 1918. Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* XX/1-2, Zagreb, 1–91.
- TRUBAČEV, OLEG N. 1974. Rannye slavjanskije ètnonimy – svideteli migracij slavjan. *Voprosy jazykoznanija* 1974: 6, Moskva, 48–67.

- TRUBAČEV, OLEG N. 1988. Praslavjanskaja onomastika v ètimologičeskom slo-
vare slavjanskih jazykov, vypuski 1–13. U zb. *Ètimologija* 1985, 3–10.
- TRUBAČEV, OLEG N. 1991. *Ètnogenez i kul'tura drevnejših slavjan: Lingvističe-
skie issledovanija*. Moskva: Nauka.
- ZETT, ROBERT 1998. Über den Namen »Slavonien«. *Radovi Zavoda za slaven-
sku filologiju* 32, Zagreb, 215–219.

Some Notes on Migrations and Language History

Summary

Linguistic data from the early past can provide information on migrations. This paper points out that, like the name Hrvat, traces of the names Duljeb and Lupoglava also survive in the Croatian territories from the early Slavic period. In the dialects of Croatian as well as of Central-South-Slavic we can see traces of earlier dialect divisions within Proto-Slavic, which tells us something about the different regions from which the early settlers came. The settlers brought with them their pre-Christian mythological topography as well.

Ključne riječi: slavenski arhaizmi, etnonimi, hrvatski jezik

Key words: Slavic archaisms, ethnonyms, Croatian language